

Cholnoky László pályája

NEMESKÉRI ERIKA

Cholnoky László világtól elfordult hőseit a legtöbbször úgy mutatja be, amint éppen a diadalmas élet fáradalmait pihenik ki távoli, rozoga kastélyaikban. Hogy ez a diadalmas élet gyakorlati volt-e, megmutatkozott-e mások előtt, vagy csak a visszavonulni mindig kész hős képzelte, körülbelül mindegy. Mert az életrajz külső megnyilvánulása nem is számít. Cholnoky Viktorról — tesvérbátyjáról — írt tanulmányában¹ úgy tagadja meg az önéletrajzot és az életrajzot, mint utóbb Füst Milán. Viktornak nem is volt élete, nem igen történt vele semmi, ahogy Füst Milán is munkarajzról beszél életrajz helyett. Cholnoky Viktor élete nem dúskál széljegyzetekkel bosszantható eseményekben, jegyzi meg László, s közben magára gondol. Ő maga mégis — élete utolsó éveiben —, amit számos vázlata² tanúsít, már korábban is, kínos aggályossággal kísérli meg az elszámolást életével, a „csodálatos könnyelműséggel elpazarolt fiatalssággal”, félbehagyott egyetemi éveivel, s a mindezekre automatikusan következő „lebágyadásokkal”, amik csak szaporították a baj, s még nagyobbak tömkelegét zúditották rá.

Visszatekintő naplóját nyitja e szavakkal: „Többször gondoltam rá, hogy megírom a magam életrajzát, mert többféle okból valóban érdekes és szinte tökéletes korrajz lenne, de le kell mondanom róla, mert nagyobb szabású munkára különösen, amit nem lehet értékesíteni — mert ugyan ki adná ki életében a saját életrajzát? — az örökös pénz utáni futkosás miatt nincs is időm, meg aztán talán már nem is lennék képes rá. Mert ma negyvenhat éves koromban már nem tudom magamat olyannak látni, amilyen valóban voltam — még tükörben sem ismerem magamra...”³ — igaz, hogy is tudhatná megírni, ami vele történt.

Hagyatéka jóvoltából megismerkedhettünk 1917-re datált „jegyzetfüzetével”,⁴ amelyben ugyancsak megkísérelte családi és egyéni sorsának vázlatos, ám tényszerű rögzítését. Csupán vázlatpontokat, emlékeztető szavakat jegyzett föl, s üres lapokat hagyott ki a részletes kifejtésre.

1. Cholnoky László: *Cholnoky Viktor*. = *Nyugat*, 1917.

2. *Cholnoky László Hagyatéka*, OSZK, Kézirattár, Fond 192/1.

3. OSZK, Kézirattár, Fond 192/1. — Ezt a töredékes önéletrajzot idézte Galsai Pongrác a *Prókk mennejei útja* című novellagyűjtemény (Bp., 1958.) utószavában.

4. L. a 2. jegyzetet.

Ebből a szűkszavú vázlatból csak annyi sejlik, hogy betegeskedő gyerek volt, tehetséget villogtató gimnazista, majd sokat ígérő ifjú, aki a család hirtelen-váratlan összeomlásakor elvesztette a védettséget, s a nagyváros kiszolgáltatottja lett. Máról holnapra az otthontalan szegénységbe hullott. Nehezen talált önmagára, a személyiségét megérintő — és talán alakítónak is mondható — viszonyok lefelé húzták azt, aki eredendően könnyed volt, s fönn lebegni, egyensúlyozni eredeti viszonyai közt jól tudott, de most látszott meg, hajlama volt a lefelé zuhanásra. Rövid és biztató indulási periódus után önkéntesség is volt abban, ami még nem is volt igazi bukás. Tíz esztendő hányódás lett belőle, amiből még volt remény és lehetőség a partra kapaszkodásra. Nem tartott sokáig, csak intermezzo lett, fölkapaszkodása. Java művei jelzik élete viszonylag kedvezőbb néhány esztendejét, amiknek elején sikert is jelentő első könyve, a *Bertalan éjszakája* világít.⁵

1879-ben született Cholnoky László Veszprémben. — Kik voltak a Cholnokyak? — hiszen Lászlónak két testvérét is számontartja a magyar művelődéstörténet. Viktor a másik író volt, Jenő a földrajz-tudós. Ennyi lehetőség (alkotóképesség) sejteti a család régi dicsőségét. Tudták ezt a Cholnoky-fivérek! Egyik ősüket Mátyás király 1483-ban hozta Erdélyből, tett meg Kőszeg kapitányának.⁶ Mátyás katonája volt hát az első említésre méltó Cholnoky, akinek családja aztán szétszóródott az egész országban. Lászlók nagyatyja Nagykátán született, s orvos lett belőle. A nagyatyjára emlékezik az író szava: „jóságos orvos, aki zimankós téli éjszakán nemcsak átgyalogol a szomszédos faluba, de orvosságot is visz magával. . .”⁷ Pestre, majd Veszprémbe költözött, s hogy ott is megszerezte magának a köz becsülését, díszsírhelye a bizonyítéka.

László atyja ott folytatta, ahol a nagyatyja abbahagyta. Az apáról már többet tudhatunk, mert a fiú cikket szánt közleni róla az *Érdekes Újság Száz magyar élet* című sorozatában. A cikknek *Cholnoky László szénior* a címe, de nem jelent meg a nevezetes sorozatban, ami inkább az atyát tisztelő fiún múlt, nem az *Érdekes Újság*on. Ezt kell feltételeznünk, olvasván a töredékben fennmaradt cikk kéziratát.⁸

„Cholnoky László a ma többé-kevésbé ismert Cholnokyak édesapja 1830-ban született Nagykátán, Pestmegyében és a nagy árvíz évében költözött az édesapjával Cholnoky Ferenc orvossal és az édesanyjával Reviczky Karolinnal együtt Budapestre. Amikor itt az egyetemet elvégezte, az egész család Veszprémben telepedett le, ahol ő ügyvédi irodát nyitott. Harminc éves korában vette nőül Zombath Antal győri ügyvéd leányát, aki mint félárva a balatonfüredi szeretetházban nevelkedett. Az ügyvédi iroda gyorsan fellendült; a fiatal fiskális házat, szőlőt, birtokot vásárolt, ami közben

5. Cholnoky László: *Bertalan éjszakája*. Bp., 1958.

6. Kempelen Béla: *Magyar nemesi családok*. III. k. Bp., 1912.

7. OSZK, Kézirattár, Fond 192/9.

8. OSZK, Kézirattár, Fond 192/9. — A cikktöredék említi id. Cholnoky László irodalmi munkásságát is: „Mindezekon kívül ő maga is jelentős munkása volt az irodalomnak: Sió álnév alatt ő fordította le először magyarra Monte Christo grófot, Margót királynőt és Pampelon lovagot. Mind a három munkát Ramacetter Károly adta ki Veszprémben 1868-ban, 70-ben, 72-ben.”

karrierje is egyre emlekedett: megválasztották a város tiszti főügyészenek, amit aztán harmincöt éven keresztül meg is tartott, egyben pedig ügyésze lett a veszprémi püspöknek Hornig Károly bárónak és a veszprémi káptalannak is. A házaspárnak nyolc gyermeke született: Viktor, Jenő, Mária, Ferenc, Erzsébet, László, Endre, Dezső. Közülük Viktor a negyvenharmadik, Erzsébet, Zelovich Kornél műegyetemi tanár felesége a kömmün alatt, negyvenkettedik, Endre mint műegyetemi hallgató a huszonegyedik életévében, Mária és Dezső is pedig még csecsemő korában elhalt és ma így csak három van életben: Jenő, Ferenc és László. És él az özvegye, a nyolcvan éves hófehér hajú asszony is, akit azóta tizenhét unoka vesz körül. Cholnoky László szénior teljesen elszegényedve, testben és lélekben megtörve, hatvanhárom éves korában halt meg Budapesten 1894-ben.”⁹

„Zseniális, de erkölcstelen: kicsapongó, iszákos, vétkesen könnyelmű, de mindezek mellett végtelenül jó: mindez így együtt egyáltalán nem ritkaság, sőt mintha logikusan összefüggnének, de az ő bújkáló, szemérmes zsenialitása, csodálatosan könnyed, szinte elegáns paráznasága főleg pedig a könnyekig meghatódó, de semmi lemondásra nem hajlandó jósága egészen más volt, mint másoké . . . Az apámról külön könyvet kellene írni.”¹⁰

Hanyatlóra fordult tehát a Cholnoky-család sorsa. Amíg a szénior bírta erővel, pénzzel is az életmódot, míg közpályája szilárd ívén járt, nem volt baj. Tisztes, megbecsült család volt a Cholnokyaké Veszprémben. Ám az atyai könnyelműség, az alkohol-lerombolta erkölcsi felelősség hiánya meg az úri életvitel kötelező szokásai együttesen már a látszatot se bírták tartani, s mire László ifjúvá serdült, nem maradt a korábbi családi biztonságból, jólétből semmi. „A bajok már korán csirába szökkentek, csak hogy nehezen fejlődhetek ki, mert az ő (az atya) minden gyengesége mellett is nagy egyénisége árnyékában tartotta őket, elfedve előlük az éltető napvilágot. A külszím pedig szinte az utolsó napokig változatlan maradt: a jóbarátok ad calendae graeces kiállított kötelezvényeire változatlanul megkapták kölcsöneiket és a vendéglátó asztal úgy roskadozott, mint régen. Mert gyászosan nagy kedvét lelta a vendégseregnek tokajival, somlóival, érmellékivel és csopakival telt smaragzöld ütegek között hullámzó zsongásában pedig gömbölyűre hízott kenetes kanonokok és nehéz öblös kálvinisták, törvényszéki bírák, megyei urak és mások között mindvégig oly idegen volt, mint Andersen hattyúja a kacsák közt.”¹¹

Cholnoky László a családi biztonságba született, „olyankor jött, amikor a famíliája még úr volt és így éppen suhancnak kellett lennie, amikor a familia egyszerre csak megdermedt, tehetetlenné vált: akárcsak a fagypontra alá hűlt víz egyszerre megdermed, ha valaki megmozdítja az edényt.”¹² Gyermekkora még védettségben telik, amiről a *Régi ismerős* című regényéből szerezhetünk tudomást. — Miklós — a regény hőse — alakját magáról

9. A cikktörökben szereplő haláladási adat téves; életrajzi lexikonok szerint az évszám: 1901.

10. OSZK, Kézirattár, Fond 192/9.

11. OSZK, Kézirattár, Fond 192/9.

12. OSZK, Kézirattár, Fond 192/17.

mintázta Cholnoky László.¹³ Szülei kedvence, kedvére lustálkodhatik, egész gyerekkorát átbetegeskedte, „és csak otthon tanult, amit tanult, mert a Szmolenszky név akkor még sok mindent helyrehozott, könnyűszerrel.”¹⁴ A testvérei közt Jenő, a földrajztudós később szinte második apjává lett László öccsének, ugyancsak benne van a *Régi ismerősben*. A regényben „Sámuel a legidősebb testvér már gyermekkorában is fontos tudományos emberke volt, telve szeretettel és rajongással minden iránt, ami szép és gyengéd, ami új megismerést, új tudást rejt magában, visszahúzódtott pajtásainak idétlen játékaik elül, az öccseit pedig ha ilyesmikbe bonyolódtak, dorgálás helyett sajnálatos, érzékeny szavakkal térítette vissza a helyes útra.”¹⁵ A testvérek „maguknakvaló gyerekek voltak, ... mindenféle különös halk játékokban lelték kedvüket.”¹⁶ A család Veszprémben „a megye székhelyén, a Kőkép utcai régi családi házban” lakott, „annak ablakaiból nézgették a fiúk a havas délutánokon a Bakony fehér ormait, a Séd-folyócska hófödte völgyének elomló, lágy körvonalait, a Vár égbeszökő boltozatait.”¹⁷

Nagy volt a korkülönbség a Cholnoky testvérek között. Jenő 1870-ben, Viktor 1868-ban született. „Hanem ezek a korkülönbségek — olvashatjuk a *Régi ismerősben* —, amelyek a testvéreket olyan messzire szokták sodorni egymás világától, öközöttük csak az alkonyat leszálltaig éltek, mert amikor felgyújtották a lámpát, a három fiú összébújt és amíg Sámuel valami tündérien bizarr mesébe kezdett, vagy hangosan olvasta Jókai valamelyik csodatregényét, a másik kettő dobogó szívvel, lehunytt szemmel várta azt a pillanatot, amelyben a történet gonoszaira lecsap a büntető végzet, amint ez Jókai istenien naiv, ragyogóan fantasztikus történeteiben a halál bizonyosságával következik. A nagyszerű hősök, a csodatudósok, a bosszúálló, de aztán bocsánatot osztó félistenek, az elmés kozőrök, a nemes rezignációba merült nagyszerű mártírok, a hideg fölényes asszonyevők mindegyike három lélekké szakadt akkor és a kósza lelkek a három fiúban éledtek meg ismét: azokban a percekben három Illavay Ferenc, három Lándory Bertalan, három Kárpáthy Zoltán, három Halil patrona hevert a szőnyegen, állát a kezére támasztva és nézte egymást az édes megdöbbenéstől és izgalomtól fátyolos szemével, mert a mesélő maga is átlendült a stilizált csodák világába. És ez azért volt így, mert a három fiú maga is olyan érzéseket hozott át magával erre a világra, amilyen a történetek hőseinek lelkét betöltötte: ők is másoknak érezték magukat, mint a többiek, ők is jók, nemesek, megbocsátók, kegyesek, hatalmasak, szépek és fölényesek vágytak lenni, ők is óhajtották a pompás szomorúságot, hogy magasztos örömmel és hálával zárhassák keblükre a vigasztalót; az ő megálmodott, nagyszerű tetteik szárnyacsatogását és a tündérszép asszony hallgatta boldogan, akihez majd megtérnek diadalmas harcaik után, aki bekötözi sebeiket, elsimítja zilált fürtjeiket, akinek a lábai elé odaborulhatnak és izzó szavakkal megvallhatják neki

13. OSZK, Kézirattár, Fond 192/1. — *Regényhőseim* címmel összeállította, kikről mintázta alakjait, s ebből tudható, hogy a *Régi ismerős* főhőse — Miklós — ön-maga —, a regénybeli Sámuel pedig testvére, Cholnoky Jenő földrajztudós.

14. Cholnoky László: *Régi ismerős*. — Bp., 1921. 29. l.

15. I. m. 28. l.

16. I. m. 28. l.

17. I. m. 29. l.

szerelmüket... Főként ez: az asszony, az asszonyi szemből elősugárzó csodavilág, az asszonyi hang, maga a szerelem, ez ölekezett legerősebben a lelkükre és el sem szakadt tőlük soha többé.”¹⁸

Ez a sajátos gyerekkori idill hullott szét Cholnoky László suhanckorában. Pontosabban az idill feltételei szűntek meg. Ki-ki a saját útjára tér: „mindegyiküket egyre jobban elfoglalta a tulajdon lelkivilága.” A *Régi ismerős* Sámuelje, a család Jenője „akkor már teljes akaratával és minden vágyával a tudományoknak adta magát”, Cholnoky Viktor meg újságírásra. Rövid jogi egyetemi tanulmány után előbb Veszprémben, majd Budapesten újságíróskodik, örökös munkahelynek választva a redakciót.

Cholnoky László a veszprémi piaristáknál érettségizett. Életrajzi töredéke így eleveníti meg ezt az időszakot: „... mint suhanc és mint fiatalember rendkívül gyorsfelfogású, elmés, ötletes, szokatlanul érdekes megjelenésű voltam, telve természetes eleganciával és az asszonyok előtt kedves, de sohasem ízléstelen vakmerőséggel —, nemsoda ha már gimnazista koromban felnőtt leányok és divatos asszonyok rendeztek velem holdfényvel és házasságtöréssel körített találkákat.”¹⁹

Viktor Pestre kerülése után nem sokkal László is a fővárosba jön. A Kereskedelmi Akadémiára iratkozik be. Lehet, hogy el sem kezdi tanulmányait, de bizonyos, hogy nem fejezte be azokat. Megint a *Régi ismerős* igazít el benne, Miklós — Cholnoky László alakmása — regénybeli életrajzából tudhajtuk meg, hogy a hős a „jogszigorló éveket élte, de akkor már nemcsak más, hanem maga is tudta, hogy a dolog ennyiben fog maradni, jóllehet ebbeli mivoltának némi formáságait még betartotta és időnként szóba hozta a diplomáját is.”²⁰

Családi körülményeinek bizonytalansága is ösztönzi, hogy hivatalt keressen magának. Föltételezhető az is, hogy a család akaratából lesz a MÁV-nál titkár, Neugebauer Viktor, a Magyar Királyi Államvasutak pénzügyi főosztályának igazgatója mellett. Felettese természetesen távoli rokona. Cholnoky László önálló életének kezdetéből kiolvashatni a magyar középnemesség tipikus pályakezdését, csakhogy ő, mint testvérei meg atyjuk, mégis más, mert semmi kedve a hivatalra, s hivatás moccan lelke mélyén, ő is az írásban reménykedik, író akar lenni, mint Viktor bátyja.

1906-ban meg is nősült.²¹ Feleségét Furkó Máriának hívták. „Az első asszonnyal — írja önéletrajzi töredékében — csak egészen rövid ideig éltem együtt és törvényesen meg el se voltunk válva, amikor én már belesodrótam a legcsodálatosabb hányattatásoknak nem egészen hófehér áradatába. Állásom akkor már nem volt, mert önként lemondtam róla — akkor már ugyanis, jóllehet csak huszonhét éves voltam, eléggé ismerték a nevemet, úgy gondoltam, hogy magából az írásból is megélek, de elfeledkeztem róla, hogy akaratom gyenge és a hányattatások kedvemet szegik és hogy a kor, meg a pálinka nem akaratjavító liktáriumok — teljes tíz éven keresztül

18. I. m. 29—30. l.

19. OSZK, Kézirattár, Fond 192/1.

20. I. m. 6. l.

21. MTA Könyvtár, Kézirattár. Gulyás Pál életrajzi adatgyűjtése: Furkó Mária életrajzi adatai.

nem dolgoztam semmit és nem láttam a Napot mert éjszaka és hajnalban voltam ébren... Hogy ez alatt miből éltem?... Egy muszályból megírt tárcsa vagy cikk, az anyám vagy Jenő bátyám dugdosott segítsége, apróbb baráti kölcsönök, a végtelenségig igénybe vett, de soha el nem intézett kocsmái és vendéglői hitelek — minden József- és Ferencvárosi vendéglősné szerelmes volt belém és mind meg akart menteni szerelmének üdvével, bár ezt a mentési munkálatot a legtöbb az ágyon vagy a pamlagon intézte —, teljes tíz éven át hányódtam ide-oda Budapest sikátoraiban, hajnalonta részegen zuhanva szennyesenél szennyesebb ágyaimba.

Természetes, hogy mindezek közben egy alanti szerelembe is belebonyolódtam, ami azonban telve volt ünnepi pillanatokkal és lelki szenzációkkal. Szerelmes voltam a szeretőmnek egy elvált asszonynak a leányába és ő is szeretett engem, pedig tudott mindent. Kész dráma, aminthogy egész életem is kész dráma.

Aztán lett még rosszabbul is; elkövetkezett a lakástalanság. Ha volt esténkint egy-egy koronám, a Knezych- vagy Bem utcai éjjeli menedékhelyen húzódtam meg —, ezekről az éjszakákról és lakótársaimról már többször írtam, ha nem volt, hát kimentem a ligetbe és az Iparcsarnok tövében, a Tattersall valamelyik elhagyott boxában, egy-egy rejtettebb padon esetleg hozzáférhető pincében aludtam. Közben voltam hajnali kályhafűtő egy Csömöri úti pálinka-kimérésben, hordtam zsákot a dunai uszályhajókra, higyjék el, nem nehéz, csak egy kis gyakorlat kell hozzá — és már egészen köznapi dologgá vált, hogy a vendéglőkből és kocsmákból köszönés nélkül távozzak. Egyszer rajta is csíptek és csak a kocsmárosné — tehát megint csak asszony — közbelépése mentett meg a rendőröktől.”²²

Alig tudunk valamit első házasságáról. Cholnoky annyit jegyez meg róla érdemben, hogy „nem sikerült, anélkül, hogy bármelyikünk is oka lett volna ennek”.²³

Furkó Mária a rövid ideig tartó kapcsolat hirtelen megszakadtával el is tűnik Cholnoky életéből. Az anyagi biztonság hiánya volt a felelős érte, hogy ez a házasság fölbomlott. Cholnoky az újságírásból és az irodalomból szerette volna megszerezni ezt a biztonságot, de magát is alig tudta egyenesben tartani írással szerzett jövedelméből. A házasság fölbomlása aztán teljesen letörte. Az Adós, fizess! egyik helyén olvashatjuk: „Huszonhat-huszonhét éves koromban éltem át a régebbi magyar újságírók elmaradhatatlan korszakát, az abszolút, a szinte remetei szegénység idejét, mikor a déli harangszó is naponta új vészjel gyanánt csendült a fülembe. A remete ilyenkor elővesz valami gyökeret és a kérdést ezzel meg is oldotta, de ki — igaz, hogy csak ritkán, ha váratlanul pénzhez jutottunk — magunk is gyökerecskék voltunk, mint ezt Pesten hallhatod, nem ehettük meg egymást.”²⁴

Elkezdődött tehát Cholnoky pokoljárása.

„Egy elképzelt, betegesen átálmodott és egy szenvedésektől izzó valóságos élet ütközői közé kerülve, olyanná satnyultam, mint akit átok

22. OSZK, Kézirattár, Fond 192/1.

23. Írók vallomásai: *Cholnoky László = Magyarország*, 1924. ápr. 6.

24. *Adós, fizess.* = *Érdekes Újság* 1919. márc. 6.

fogott meg, aki megszűnt egy-valaki, egy-ember lenni, aki megszűnt egyén lenni. Eleven, de elhagyott bitanggá lett ember-test voltam csupán, amiben két kősza lélek vett lakást.”²⁵

Nincsen számára más út, mint az irodalomból megélni. Abból azonban nem lehet, ilyenképpen mecénást keres. Valami végletes kétségbeesés íratja meg vele a levelet, amelynek a fogalmazványát hagyatékából idézhetjük; a fogalmazványt, rövidítései feloldása nélkül: „M.T. Ú.! Bocsánatot kérek, hogy ismeretlenül bátor vagyok Önt levéllel felkeresni, sőt egy tiszteletteljes kéréssel terhére lenni. Méltóztassék meggyőződve lenni, hogy csakis a kényszerítő körülmények adják meg a hozzávaló bátorságot, minthogy azt is a különös körülményekkel vagyok bátor menteni, hogy nem személyesen adom elő ezt a tiszteletteljes kérésemet, amint az illedelem legelemibb szabályai magukkal hoznák, hanem levél útján.

Hogy M.T.Ú.-nak értékes idejét és becses türelmét hijábalavalságokkal ne raboljam, bátor vagyok kérésemet már most, a legnagyobb tisztelettel előadni.

Legyen olyan kegyes, hogy M.T.ú. engemet nagy bajomban megsegíteni és nekem 30 krónt küldeni.

Teljesen átérzem, minő abszurdnak, mily indoklatlanul tolakodónak tűnhetik föl N. előtt ez a kérésem. Hogy azonban rámnézve az első percben bizonyára kedvezőtlen nézetének megváltoztatására kísérletet tehessek, vagyok bátor N-t nagyb. tiszt. megkérni, hogy legy. kegy. az alábbiakat jóindulatú figyelemmel elolvasni.

Az első, ami nekem a bátorságot ehhez a desperát kéréshez megadta, az N. közismert jósága. Nem is egy, hanem több embertől tudom, hogy N. nem zárkózik el, ha szegény emberek megsegítéséről van szó. A második pedig az tudat, hogy legközelebbi hozzátartozóimmal, a nővéremmel, az édesanyámmal, és a sógorommal közeli ismeretségben méltóztatik lenni, és így ha N. személyes ismeretségével nem dicsekedhetem is, megmarad számomra a remény, hogy legalább a létezésemről tudomással méltóztatik bírni.

Az ok pedig N. ú. amiért ezt a T. kérést kénytelen N-hoz juttatni, nagyon szomorú. Újságíró és író vagyok, de mint újságírónak most nincs fix állásom, mint írónak pedig, akárcsak a legtöbbnek a mai viszonyok között olyan rosszul megy a dolga, hogy szinte ízléstelen is volna elpanaszolnom. Hozzá még tönkretett idegzetű, beteg ember vagyok, sokszor hetekig nem vagyok képes nemcsak szellemileg, de még fizikailag sem dolgozni. Végtelenül természetes volna N-nak az a kérdése, hogy ilyen kéréssel miért nem fordulok hozzám közelebb eső emberekhez? Méltóztassék azonban megengedni, hogy ezt illetőleg is felhozassak valamit mentségemre.

Az Újságírók Segítőegyesületei, így a Bp. Újs. Egyesületének segélyalapja, azután a M. I. S. és végül a székesfőváros gyorssegély alapjának irodalmi és művészeti osztálya már régebben segített rajtam, ezekhez tehát nem fordulhatok többé ilyen kéréssel. A lapoknak, amelyeknél dolgozni szoktam, majdnem túlnyomóan előlegben vagyok és a nyomorúságos, beteg mivoltom miatt képtelen vagyok azt az időt kibőjtölni, amely alatt

25. *Epeira diadema* című novella; a *Bertalan éjszakája* című kötetben, Bp., 1918.

a dolgok rendbe jönnének. Végül a rokonaim közül az édesanyám szegény maga sem tudna gyermekei támogatása nélkül megenni, nem hogy rajtam segíthetne, a sógorommal nem vagyok jóviszonyban, végül Jenő bátyám, aki már igen sokszor segített rajtam, most nincs otthon, és nem tudom, mikor tudnék vele érintkezésbe lépni.

Még arra vagyok bátor Nagyságotat legőszintébb tisztelettel megkérni, ha bármilyen elbírálásban méltóztatik is a kérésemet részesíteni, arról senkinek a rokonaim közül említést tenni ne méltóztassék. És erre nem a magamra való tekintettel vagyok bátor N. megkérni, hanem abban a tudatban, hogy az édesanyámnak végtelen fájdalmat okozna a dolog, ha annak híre eljutna hozzá, pedig egészen bizonyosan eljutna. Amennyiben nagyságod a tiszt. kérésemet bármilyen okból teljesíthetetlennek találná, legyen kegyes az egész dolgot meg nem történtenek tekinteni.

Ismételten nagy. szépen K. N. jószágát és vakmerőségem miatt a bocsánatát, bízom az istenben, hogy talán hozzásegít ahhoz, hogy valamikori jövőben személyesen is bocsánatot kérhessek N-től. Al. sz. és legősz. tiszt. Ch. L. Bp. VIII. Fh. S. u. 30/b I. 10/c. Magyar Otthon p.”²⁶

Elküldte vajon a levél tisztázatot Cholnoky? Kapott 30 koronát az ismeretlen mecénástól? Nem ezek a kérdések a fontosak. A levél szelleme, írójának modora az, amely a mélypontról tanúskodik, ahová Cholnoky a század első évtizedének végére jutott. Már a családjához sem mer fordulni segítségért, különösképpen nem sógorához, pedig mint Jenő bátyja, ez is egyetemi tanár. (Dr. Zelovich Kornél, műegyetemi tanárról van szó.)

Nem tud megélni az irodalomból, nyilvánvaló, nincsen újságírói állása, de miért nincsen? A levél támpontot biztosít a feltételezésre, hogy beteg. Betegségének alkati motivációján túl vajon van-e más, konkrét oka is? Hagyjuk ismét magát Cholnokyt szólani. Egy másik levélfogalmazványa Kóbor Tamáshoz szól: „M. T. Uram. Tiszteletteljes kérésem legyen kegyes az idegenkedést, amint régebbi lehetetlen magamviselate kétségkívül felébresztett m. t. uram lelkében néhány percre felejtve ezt a levelet azzal a megtisztelő jóindulattal olvasni, amiben csekélységemet hajdanában kegyes volt részesíteni és amit oly örült módjára eljátszottam.

Formátlannak és ízléstelennek tartom m. t. uram idejét azoknak a hártatlan nyomorúságoknak a leírásával lopkodni, amelyeken keresztül mentem. Nem vagyok tisztában vele, hogy kizárólag magam vagyok-e az oka a történeteknek, vagy szerencsétlen körülmények is közrejátszottak-e, mégis, végső meggyőződés gyanánt érlelődött meg bennem, hogy mindenki, főleg férfitársam, ura sorsának. Végre is, azt a töménytelen alkoholt, ami minden őrlőgémnek közvetlen oka volt, senki sem töltötte belém kényszerrel. Azután idegbaj lepett meg, annyi és oly bonyolult testi és lelki szenvedésekkel, amelyek talán az apagyilkost is abszolválnák, amit azonban nem a mentségemre mondok, mert hiszen azt is magam szereztem. De ezekből a rémes időkből származó, vissza nem fizetett apró kölcsönökön kívül semmi bűnt nem érzek magamra nehezeden. Ami az Újságnál történt, egy utalvány leszámítolásával — azt legyen kegyes elhinni m. t. uram — egy pálinkával szaturált örült követte el, de kigondoltságról, megtervezésről szó sem lehet, az esetet követő szakadat-

26. OSZK, Kézirattár, Fond 192/5.

lan részegség ködén keresztül ilyen formán emlékszem a dologra. Egy alkalommal kaptam egy utalványt a csomagszállítótól. (Utazási könyvtár). És ezzel még aznap este elmentem m. t. úrhoz, aki kegyes volt nekem pénzt előlegezni. Arra is emlékszem, hogy az eset a nyomdában történt, *A Hét* tördelése közben. Erre én másnap felvettem a pénzt, és nem adtam vissza m. t. úrnak. Rettenetes visszagondolnom arra az őrjöngő könnyelműsége, amivel az önnek írártam való kegyes hajlandósága, ami után mások tolongva törtek magukat, és amit én szerencsés voltam megnyerni, — oly oktalanul, mint egy Lipótmezőről megszökött őrült, eljátszottam néhány forintért. Végül a néhány évvel ezelőtt önhöz írt könyörgő leveletem méltóztassék kegyesen elfelejteni. Borzongás fog el, ha rá gondolok. Nem is próbálom mentegezni magamat, itt csak arról lehet szó, hogy kegyes elnézést és bocsánatot kérek. És most legyen szabad áttérnem tulajdonképpen való tiszteletteljes kéresemre. Két év óta más életet élek. Nem tudom mi okozta a változást, de szinte mint félholtra valami egészen új életkedv, új élet csapott le rám. Azóta ha nagy szegénységben is, de tisztán és józanul élek, a kedves jó újságírók úgy tesznek, mintha semmi sem történt volna. Három legfőbb pártfogóm közül ketten: Ignotus és Kabos Ede urak már visszavettek jóindulatukba —, ezúttal — ezer tervezgetés és félénk visszavonulás után Kóbor Tamáshoz fordulok: Legyen kegyes nekem megbocsájtani, legyen kegyes az Újságnál nyomatékos szavával békét kieszközölni számomra, és annak jeléül a mellékelt tárcát bejuttatni a laphoz. A szerkesztőségben m. t. úron kívül csak Ágai doktor és Szilágyi Géza uraknak lehet oka rám nehezeltetni, mint akiktől szintén kaptam soha-vissza-nem-adom-pénzt. Szilágyi úrral azonban volt szerencsém ezóta beszélni, ő nemes feledékenységgel említést sem tett az ügyekről. Amennyiben tehát m. t. uramnak és Ágai doktor úrnak kegyes jóindulatát sikerülne visszaszereznem, nem volna semmi, ami m. t. uram protegálását kínossá tenné. Bocsánatot kérek, hogy mindezt nem személyesen mondtam el. De a régi idegbajból még ma is megmaradt annyi, hogy kiélezett helyzetekben dadogok, érzékenyedelek, és nemcsak annak vagyok terhére, akivel beszélek, hanem önmagamnak is. Amennyiben m. t. uram lehetetlennek méltóztatna a kérésemet találni, legyen kegyes a kéziratot visszaküldeni. Bocsánatot és kegyes jóindulatot kérve vagyok m. t. uramnak hálás lekötelezettje, a sz. Chol.”²⁷

E levél dátuma 1917. VII. 17. — Vagyis az előbbi és e levél megvilágítja az évtizednél is több időt, amely Cholnokyt a mélypontra vitte, s a Kóbor Tamáshoz írott is arra vall, hogy a gyógyultság — alkoholból, idegbajból való fölépülése — inkább epizódja lesz életének, mint más, egészséges fázisa. Mégis ez az epizód teszi lehetővé neki, hogy írói tevékenységének javát alkossa meg, s azt publikálja is.

Ignotus megbocsájtott Cholnokynak, mint a Kóborhoz írott levélben olvashatjuk: a *Nyugat* 1916-os évfolyamában is ott van a megbocsátás jeleként a *Bertalan éjszakája*, s a következő — 1917-es — kötetben pedig a *Prikk mennyei útját* találjuk.²⁸ Ezek Cholnokyt java művei közé tartoznak, s mint

27. OSZK, Kézirattár, Fond 192/2.

28. *Bertalan éjszakája*. = *Nyugat* 1916.
Prikk mennyei útja. = *Nyugat* 1917.

naplójából tudhatjuk, a művek kéziratos fogalmazványainak dátuma egyaránt 1915. Vagyis ez az első termékeny éve hosszú idő után, föltehetően a gyógyultság intermezzója kezdődik evvel az esztendővel, s kitart bizonyosra vehetően a forradalmak bukásáig.

Idézett levélfogalmazványai rámutatnak arra a periódusra, amely az alkoholé és az idegbajé. Kezdődött ez az életszakasz vállalásával, de ott csak kezdődött. Hogyan folytatódott, más forrás híján a napló szűkszavú följegyzéseiből és műveiből rekonstruálhatjuk. Mert közben is írt Cholnoky, sőt publikált is. Mit írt, hol publikálta írásait? Naplója szerint ez időszakban — 1903 és 1914 közt tizenöt újság, illetve folyóirat alkalmi tárca- és novella-írója volt.²⁹ Az alkalmi újságírói tevékenység azonban nem lehetett számára létalap. Ebbe beleszólhatott életvitele ziláltsága is, bele alkoholizmusa, ideggyengesége, főként azonban az írásokért mért honorárium szűkössége. Állandó munkatársa, alkalmazottja nem lehetett egyik lapnak sem, a vékonyan csordogáló honoráriumok mellett állandó apró kölcsönökre kényszeredett, s ekkor már mind jövedelmét, mind a kölcsönöket a napi önfenntartás meg az ital emésztette föl, s az állandó pénzzavar is belejátszott abba, hogy amúgyis gyöngé alkotókedvét elveszítse. Az írás még az újságíráshoz, a szellemi embernek való életformához kötötte, az anyagi zűrzavar állandósulása azonban a társadalmi perifériára lökte.

Már használtuk a *Régi ismerőst*, mint életrajzi forrást, de az előbb született *Piroska* is alkalmas arra, hogy a pokoljárás éveit rekonstruálhassuk. E kisregény főhőse kétségtelenül önéletrajzi ihletésű emberalak. Az önéletrajzi mozzanatok érdekéből végzett elemzés rávilágít egy lényeges vonásra, amely a regényben esztétikai funkciót képez, de Cholnoky életrajza szempontjából arra a lélektani állapotra mutat, amelyben az alkoholizmus tartja fogva az embert.

Mind a *Piroska*, mind a *Régi ismerős* két társadalmi réteg világát idézi föl. Az egyik Cholnoky — a tékozló fiú — elhagyott világa. Nemcsak az taszította ki, a kitalasztott már egyenesen azt véli, hogy önnön akarata volt, ami kitepte őt belőle. Mégis gyakran kerül olyan helyzetbe e regények hőse — Cholnoky alakmása! —, midőn ismét ott van, azok közt van, akiket elhagyott. Kölcsönkért a régi élet körére gyakran visszatér; időnként megjelenik annak a körnek a társasági alkalmain is. Ez azonban ritkán — s egyre ritkábban — esik meg vele. Igazi életköre mostmár a pesti kispolgárság napi világa, ahol ő a főnről jött, előkelő ember, s a kispolgári sznobok rajongását szívesen fogadja. Itt, az körükön még megkapja azt a megbecsülést, amelyet eredeti életkörén már senkitől.

Kettős világa révén igazolja magát e regények hősei jellemében (jellemrajzában) Cholnoky. Mintha alászállásuk önkéntes és elszánt volna, minthogy esetleg a regény saját világában már az is; voltaképpen (az önéletrajz diktandója szerint) semmi más e kettősség értelmezése, mint Cholnoky önigazolása. A *Piroska* hőse — Flórusz — például annak az embernek a típusa, aki nobilis, érzékeny, akinek a kényelmessége is személyes nemességből

29. *Alkotmány, Vasárnapi Újság, Hazánk, Budapesti Hírlap, A Polgár, Az Újság, Budapesti Napló, Magyar Szemle, Egyenlőség, Tolnai Világlapja, Magyar Nemzet, Élet, Magyar Génusz, Nyugat, Szalon Újság.*

fakad; megtalálhatná magát az életben — ott is, ahonnan kiszakadt, abban is, ahová került, de túlságosan nyersnek, durvának érzi magát az életet, s önnön lényét nem szeretné belekeverni ebbe a durvaságba, ezért ott is, itt is idegen. Lényének lényege abban van, hogy nem adja át magát az élet sodrásának. De föl villan természetében az akaratlanság hajlama is. Ez is elegáns vonása azonban az ő jellemének. Nemtörődömsége halogatás; s élete csődje éppen ez a halogatásra alapított életvitel. Cselekvés helyett szemlélődés életének formája, s a lélek mélyben szunnyadó alkotó energiái aztán bosszút állanak a szemlélődőn. A demiurgoszból démon, majd ördög lesz az ő lelkében, s csődje így szükségképpen úgy mutatkozik meg, mint önrombolás... Ez a negatív öngazolás vet fényt arra a már akarat nélküli, lelki züllöttségre, amiben Cholnoky valóságosan él. De ebből a valóságból konstruálja meg azokat az elbeszélésformákat, amelyeknek révén kora életérzésével mégis összeköttetésben tud maradni. Mint ahogy maga az alkotás az egyetlen szál élete e mély sodrában is, amely a teljes lezüléstől végülis megóvja.

Sikert hozó nagynovellája megjelenésekor azt írja barátjának, Bitskey Lajosnak: „Halottaimból való feltámadásom emlékére ezt az elbeszélést felajánlom legkedvesebb három emberemnek. Éspedig 1. Legjobb, sőt egyetlen igazi jóbarátomnak: Bitskey Lajosnak. 2. Munkatársamnak, ingadozásaimban megtámasztómnak, viszont hanyattestemben hűséges hanyattesőtársamnak: Bitskey Lajosnak. 3. Egyetlen félelmes agyvelő-konkurrenssemnek: Bitskey Lajosnak. Ez az utóbbi kitétel nem sok konkurrenciát látszik csinálni az ibolyának a szerénység szimbolizálásának terén, de tehetünk mi ketten arról, hogy kitekintvén kastélyunk színes, ódon üveglablakain apró fekete pöttyöket látunk ottlenn nyüzsögni.”³⁰

Azért minősíti Cholnoky Bitskey Lajost hanyatteső társának is, mert részes az ő pokoljárásában. Bitskey hivatalnok volt, aki a nappali élet szürke egyhangúságából rendszerint a kocsmai éjszakák világába menekült. Amit nem mert nappal, megélte éjszaka. Olyan elánnal élte a kocsmazó-éjszakázó életet, hogy még Krúdy is ismerte. Elfelejtett költőként tartja számon a tabáni kocsmák régi törzsvendégét.³¹ Cholnoky nyugtalanságát viszi-hordja barátjához, akivel néha ugyan évekig nem találkozik, de azután úgy érzik, hogy percig sem tudnak meglenni egymás nélkül, noha homlokegyenest ellenkezik a természetük. De egy-két titokzatos lelki srófjuk hajszálynira „ugyanarra a kvintre” jár. „A különösen erős vonzalomnak azonban — a Régi ismerőst idézzük — mégis az lehetett a valódi titka, hogy a jóbarát a rejtőző, rendkívül finomlelkű megértők ma már kihalt szektájához tartozott.”³²

Bitskey Lajos alakja sokszor megjelenik a Cholnoky-novellákban. Az alak változatai mind ugyanazt az elveszített harmóniát keresik a tabáni kiskocsmák alkonyi és éjszakai zajlásában. „A tabáni kiskocsmák világában — mondhatjuk Krúdyval —, ahol délutánonként azért is szokás az ivóasztal

30. OSZK, Kézirattár, Fond 192.

31. Krúdy Gyula: *Jegyzet Cholnoky Lászlóról.* = *Reggel* 1929. ápr. 22. és Krúdy Zsuzsa: *Apám, Szimbád.* Bp., 1975.

32. Krúdy Zsuzsa, i. m. 142. l.

mellett könyökölni, hogy a borívó fitalkori boldogságaira gondoljon; a kísérteties bormérő helyett álmodozásában szép leányt lásson; a tikkadt szomjúságban a mély pincék borain kívül álmokortyokban is üdüljön a lét valósága előtt, miközben ezeregyéjszakai nóalajok mendegélnek el az ablakok előtt: — mondom, a Görög-utcában, a régi templom árnyékában, a Kereszt téren, ahol mozdulatlan emberek ülnek a kocsmák félelmetes, de hívogató sötét sarkaiban. . .”³³ Bitskey egyik volt ezeknek a tántorgó filozófoknak, s nem akárki köztük, legalábbis Cholnoky értékrendje szerint nem akárki. A *Régi ismerősben* egyenesen saját nevén szerepel. Bitskey költő volt, de ki emlékszik már rá, sóhajt utána ugyancsak Krúdy. Költő, volt, vagyis volt egy képzeletből és múltból megszőtt világa. S míg napközben a szürke hétköznap óráit morzsolta, alkonyat után, a tabáni sötét kocsmasarokban megelevenült, ami rejtett volt nappal, a képzeleti, a múltbeli tündérvilág. S maga Cholnoky is egyike volt az ilyen két világú tabáni kocsmázóknak.

1917-es néhány hónapon át vezetett naplója is megemlékezik Bicsakról, vagyis Bitskeyről, a nevezetes barátról.³⁴ Bicsak hamarabb elunta kettős életét, s öngyilkossággal végezte. Krúdy *Zöld ász* című kisregénye őrizte meg a leginkább ezt a mámoros öngyilkos-jelöltet az utókor emlékezete számára, aki pontosan azt tette, amit az ilyen kétlelkű kocsmajáróknak — úgy látszik — a végzet szerint tenniük kellett. Akik életükben sem tudják nélkülözni, hogy legalább az éjszakáik telve legyenek visszajáró kísértetekkel, azok végülis nem félnek már a haláltól, sőt, inkább kedvüket lelik benne, mint életükben, amely egyre inkább értelmét veszti számukra. Krúdy írja azt is, hogy „Cholnoky Lászlót a tabáni szellemek ítélték halálra.”

Lakástalan nyomorúságából, hányódásából ki akarván segíteni, családja újabb és újabb mentőakciókat tervezett Cholnoky érdekében. Jenő bátyja hívta Kolozsvárra, ő ott volt már a tízes években az egyetem tanára. Nővére meg azt szorgalmazta, hogy lakjék náluk. De Cholnoky csak ideig-óráig tűri a gyámkodást. Nyugtalanság munkál a lelkében, s ez minden gondoskodás-szervezte otthonból kiűzi. Nem az ő világa a képzelettel jőzanoké. Nem a gondoskodás, hanem az irodalmi siker veszi ki átmeneti időre önnön poklából, kettős világából.

Hosszú novellája jelenik meg a *Nyugat* 1916-os évfolyamában. Ez a *Bertalan éjszakája*. Ugyanebben az évfolyamban emlékezése Viktor bátyjáról.³⁵ „Akkor tűnt fel először Cholnoky László, mikor különös, fájdalmas és hátborzongató memoárt írt egy folyóiratban bátyjáról. Ennek a memoárnak nem volt elődje az irodalmunkban — írja Krúdy — egyedüli tépett hangulataival.”³⁶ Személyesség jellemzi a memoárt, a tárgyilagosságot agresszíven elutasítja a szerzője. Ő a bátyjáról ír, íróról, akit bensőségesen ismert, hiszen a testvére, s író maga is. De hamar észre lehet venni, hogy ez a bensőség és személyesség a híd, amin át Cholnoky Viktor szigetére vonulathatók Cholnoky László saját mániái. A Viktornak tulajdonított szemlélet, hangolt-

33. Ld. 31. jegyzet.

34. OSZK, Kézirattár, Fond 192/1.

35. Ld. 1. jegyzet.

36. Krúdy Gyula: *Cholnoky László: Bertalan éjszakája.* = *Magyarország 1918.* 134. sz.

ság jellemzőbb a memoár-írójára. Önnön nyugtalanságát, üldözöttségét saját magában vetett hitének hiányát írja bele a bátyjáról szerzett, emlékező arcképbe, amelyet így némiképp önarcképnek is fölfoghatunk.

Fontosabb azonban a *Bertalan éjszakájának* sikere. Midőn az kötetben is megjelenik, megnyeri Schöpflin kritikai méltatását is. „Bertalan és Prikk — írja Schöpflin — olyan irodalmi különlegesség, mely magában áll, nincs előzménye, sem analógiája sehol, az az érzésünk van, mintha valaki arról a határpontról tért volna vissza, híven és félelmetes pontossággal őrizve meg emlékezetében, amit látott, ahol a normális emberi élet már végződik s a delírium vagy őrültség kezdődik. . . Különös, nem könnyen megközelíthető s alighanem szűk terjedelmű és hamar kimeríthető világ ez.”³⁷ Lám, az elismerésben ott van a Cholnoky-jövendő sejtelve is. Schöpflin a legbiztosabb szemű kritikus a irodalmunknak. Itt is tanulságot tesz róla; ő azonnal látja, hogy Cholnoky írói világa, a világ életanyaga szűkös, határos, hamar kimeríthető. Kiváltképp akkor, ha kulturális intenzitás nem támogatja, ha az íróban semmi hajlandóság és kitartás nincs arra, hogy benső világának mélységét intellektuális módon értelmezni kész legyen. Pedig volna mit értelmezni. Az anyag akármily szűkös is, a társadalmi perifériára nem akárki vetette ki magát. Szűkös világ, igaz, amit a *Bertalan éjszakája* és a *Prikk mennyei útja* feltámaszt, de viszonylataiban igen gazdag és intenzív, mert a perifériára nem közönséges lelkület került. Cholnokyt nemcsak született érzékenysége és tehetsége tette finommá, sőt kifinomulttá, hanem eredeti környezetének és neveltetésének úrisága, eleganciája is. Nem volt ez a környezet és neveltetés ugyan differenciált, de életforma volt, stílust sugárzott.

E finom, stílust sugárzó életformát jellemzi vázlatosan a szenior Cholnokyról írott töredékében, ezt olvashatjuk ki abból a levélből is, amelyet Kárpáthy Aurélnak küldött 1929-ben, nem sokkal öngyilkossága előtt.³⁸ E levél avval kezdődik, hogy szerzője pedantériáját említi, amely együtt született vele. Cholnoky közbeveti: „nem hangzik ez különösen?”. Pedig a vele született pedantéria igaz, s nem jelent mást, mint érzékenysége, az érzékenységből fakadt bonyolultság kifejezni tudását. A viselkedéskultúra bizonyítékának tekinthetjük azt. Azután: „a hálától nincs mit tartanod, mert én csak a kérésben tudok ízléstelen lenni, a köszönetben nem.” Pedantéria és ízlés annak az úriságnak a megnyilvánulása, amiről Cholnoky mélyre süllyedt állapotában sem feledkezett meg sosem. Ez az úriságos önérzet, büszkeség moccan a levélnek azon kitételében is, amelyből kiderül, hogy kérésével nem akart erkölcsi pressziót gyakorolni Kárpáthyra. Föltételezni a másokban a legfőbb jót, s úgy kérni életbevágó dolgot, hogy az a másik mégis független maradhasson, hogy úgy adhasson, mintha abszolút szabad volna, vagyis a másik szabadságát jottányit meg nem sérteni, mikor egy determinált helyzetű ember számára ez az utolsó szalmaszál, vagyis aki kér, az is szabad (van a választásra lehetősége!), az is megőrizte függetlenségét, mert az igazi nagyvonalú élet mindig őrzi a cselekvés, a viszonylat játékjellegét. Cholnoky az öngyilkosság előtt is úgy kéri a segítséget, mintha

37. Schöpflin Aladár: *Cholnoky László novellái. (Bertalan éjszakája) = Nyugat 1918-as évfolyamában valamint a Tegnaptól máig* című kötetben. Bp., 1961. 171–175. l.

38. OSZK, Kézirattár, Levelestár.

csak a pillanatnyi ominózus helyzet feloldását kérné a másiktól, miközben úgy tesz, mintha semmi nem történnék; csak apró gesztus kell neki, amiért természetes, hogy nem kell hálálkodni, hiszen az a másik nem azért segít, hogy magának üdvöt vásároljon. Mert a pénz — hiszen arról van szó! — semmi, nem számít, nem jelent előnyt, mert az értékek rendje nem tartalmazza azt, mint legfőbb értéket. E viszonylatban ugyanis az a meghatározó motívum, hogy aki azt a pénzt adta, az a Cholnokyak legjobb megértője, s e tárgyban megjelent cikkeiből a legteljesebb mindentátlátás sugárzik. S a levélnek ezután az „ügynevezett vidám, kedves, játszi hangja következik.” Tegyük hozzá: az öngyilkosság előtt rövid idővel írt levélben következik ez a könnyedség, játszóság, mert erről az élet nagyvonalú, könnyed és játékos alakításáról sose lehet lemondani.

Az sem érdektelen ebben a levélben, amit írója szavával a hazugság apoteózisának mondhatunk. Voltaképpen a játékoságról van szó. Arról, hogy ez ama vidámság kifejeződése, amely vidámság — netalán humor — a halálvágyból és valami ősi emberi erőből táplálkozik, s oly gazdag — kiemlíthetetlen —, hogy folyamatos zsongító lelki munkát ad. Ez a hazugság szuperlatívusza, s az ilyen értelmű hazugságot — az írói teremtés módja is ez! — tudva, átélve Cholnoki valósággal undorodik az őszinte embertől. Nobilis hazugságnak nevezi am azt, amely „négyzetes arányban áll az életnek ma már oly kevesünk számára megmaradt eleganciájával.” Vagyis a játékos, kreatív szándékú hazugságos, elegáns életvitelből közvetlenül át lehet lépni az írói alkotótevékenység szférájába. Cholnoky önnön úriságát írósa alapjának minősíti ebben a levélben, s föltehetően így gondolta előbb is, így volt vele akkor, midőn az élet mélypontján tengette saját egzisztenciáját, a tízes évek elején, majdnem addig, amíg a *Bertalan éjszakája* meghozta neki a sikert.

Akkor is érzékeny volt, akkor is elmondhatta volna, amit most — élete végső pontján — megír Kárpáthynek: „mi mindent kell nekem végiggondolnom egy-egy éjszaka alatt, amikor a nyugtalan, érzékeny, mindenre reagáló agyvelőmmel — mostmár inkább csak az idegeimmel! — ilyen dolgokat kell elintéznem: reggel 8 órakor jön a gázszámlás.” Vagyis két világa volt mindig Cholnokynak: Az egyik ama szabad, úrias, de ugyanakkor saját írói képzeletének világa, a másik a reggel megérkező gázszámlás által motivált nappali világ. A determinált hétköznap és a szabad éjszaka kettős világa.

Kellett valaki Cholnokynak, aki segíti a nappalok determinált szövevényében eligazodni. Asszony kellett volna mellé, aki érti kettős létérzékelését, s az ebből következő bonyodalmasságot. Az irodalmi siker arra bátorította, hogy megkeresse ezt az asszonyt. 1918. május 12-én megnősül másodsor is.³⁹ Feleségét Sebestyén Máriának hívják. Egy évvel később megszületik fia, Kornél is. Ez a rendezett élethelyzet már arra sarkallja, hogy rendszeresen dolgozzék, amit előbb nem igen tudott megtenni. Osvát Ernőhöz írott leveleiből ismerhető meg életének ez a munkás periódusa. Alsólendván, felesége szüleinél időzik, s innen írja Osvátnak: „Még májusban otthon Pesten el-

39. OSZK, Kézirattár, Fond 192/9. Cholnoky följegyezte, hogy mely lapokban jelent meg esküvőjükéről híradás: *Világ, Az Újság, Magyarország.*

kezdtém a Nyugat számára egy hosszú Horatius-tanulmányt, és háromnegyedrésznnyire el is készítettem. (Ez ügyben írtam is Babits úrnak, aki felhatalmazott, hogy a tanulmánykeretében közöljem az ő egyik fordítását is.) Közben ugyancsak azzal a szándékkal, hogy Önnek felajánljam, írtam egy hosszabb novellát is ezen a címen: Hexi lelke. Amikor azonban teljesen készen lett és újra elolvastam, azt határoztam — nem érezvén magamat teljesen biztosnak a dologban, hogy inkább átadom Milotaynak. A novella már meg is jelent az Új nemzedékben, két folytatásban még júniusban. A Nyugattal szembeni munkaprogramom tehát most ez: befejezni Horatiust és megírni azt a pompás, kisebb nevellára való témát, ami ősz fejemben motoszkál. . . Közvetlenül az előtt való napon, hogy eljöttünk, jutottam a Déli Hírlappal megállapodásra, hogy havonként (100 K — 100 K) egy novellát és egy cikket írok nekik. Az első kéziratot, egy Fridolin című kis műremeket már hétfőn el is küldtem Lázárnak. Itt most vasszorgalommal dolgozom mindennap egészen este 7-ig. Főként az Érdekes Újságnak szóló regényen Adós fizess, amit bátor voltam a szerkesztő úrnak megemlíteni. (Pályázat.) A „Szeptember-t (ha még méltóztatik emlékezni szerencsétlen kis drámai remekemre) dolgozom át regénnyé, de persze nagy változtatásokkal, főként pedig okulva az Ön híres tanácsain, amelyek e tökéletlen kis jószág szerkezeti hibáit illették. Közben tervezgetem az Atheneum számára írandó regényt (még egyetlen betű sincs meg belőle és legkésőbb novemberre meg kell lenni; a Múlt és Jövő számára össze kell szerkesztenem egy kisebb ügyet, ami időm aztán marad, az alatt ragasztok egy új novellás kötetet a Táltos számára.”⁴⁰

Naiv dicsekvése szorgalmával, serény munkájával arra vall, hogy a tevékenységet így intenzíven mostanában kezdhette, magának is szenzáció, s úgy hiheti, hogy Osvát is így gyönyörködik majd a levelében. Az 1918 nyarán írott levél merő tervezés-láz, s ezt a lelkiállapotot egyrészt a Bertalannak és a Prikknek a sikere (jó visszhangja) inspirálhatta, másrészt élvezti a biztonságos körülményt is, amibe második házassága kezdetén került.

De nem sok valósult meg a tervekből. A Horatius-tanulmány soha nem készült el, csak néhány fordítás jelent meg belőle a *Nyugatban*. A tanulmánynak még a vázlata sem került elő a fennmaradt hagyatékból. Az *Érdekes Újság* pályázatát viszont valóban megnyerte az *Adós, fizess* című kisregényével, s még 1918-ban megjelent a *Táltosnál* egy novellás könyve is, ennek lett *Bertalan éjszakája* a címe. Amit *Szeptember* címen emlegetett az Osváthoz küldött levélben, *Oberon és Titánia* címen szintén 1918-ban hagyta el a nyomdát. Az Athenaeummal kötött szerződése alapján 1919-ben jelent meg a *Piroska* című regénye. Föltámadt munkakedve tehát mégis hozott eredményeket, s ez anyagi biztonságot jelenthetett már, hiszen az *Érdekes Újság* pályázatán 600 korona volt a díj, s a *Piroska* szerződése 4000 koronáról szólt. Ez korabeli szerződésekkel egyenértékű honorárium, és ha az első világháború végére a korona értéke erősen csökkent is, a gyors egymásutánban megjelent munkák szerzői díjai, meg az ebben az időszakban havi- és hetilapokban közlött írásaiért kapott pénzei föltehetően elfogadható körülményeket teremtettek maga és családja számára.

40. OSZK, Kézirattár, Fond 255.

De 1919 újabb nehézségeket hozott. Naplójában írja, hogy a diktatúra alatt megint teljesen tönkrement. A megjelentetési nehézségek, majd a diktatúrát követő gazdasági összeomlás megrendítette alig-alapozott anyagi kitartását. Az új rezsim meg gyanakodott rá, lapok szüntek meg, olyanok éppen, amikre talán számíthatott volna. Az új kulturális politikai szellem hangosai, mint sok íróársát, őt is támadják, mert a *Nyugat*, *A Hét*, a *Pesti Futár* stb. munkatársa,⁴¹ s az amúgyis labilis kedély a megint szaporodó gondok közepette vergődik, s munkakedvét veszti. Arra még van ereje, hogy az ellene irányult támadásokat gúnyos hangú röpiratban verje vissza. Röpirata — *Mi az igazság* címen — külön is megjelent, de a *Múlt és Jövő* is közölte. E röpirat, illetve cikk-sorozat kiváltó oka a Szabó Dezső nevével fémjelzett Magyar Írók Szövetségének létrejötte volt. Az egyesülés célja: elkülöníteni az írókat a liberális lapoktól, kiadóktól. A keresztény kurzus szelleme, antiszemitizmusa fejeződött ki a szervezet tényében és működésében. Cholnoky László éles, szarkasztikus hangon támadja a vállalkozást, bebizonnyítván, hogy generációjának minden tagja, maga Szabó Dezső is az új alapítású, liberális szellemű lapoknál publikálhatott, anyagi támogatást is csak onnan remélhetett. Véggkövetkeztetése szerint a megkülönböztetésnek szónoki formán nincs értelme, ha ugyanakkor sablonoktól, szólamoktól visszhangzó orgánumokat hoznak létre. S azt írja: „azt csak nem kívánhatja komolyan senki, hogy például Heltai, Bródy vagy Molnár munkáin ezután úgy nézzünk keresztül, mintha üvegből volnának, vagy megfordítva: hogy azután mi, keresztény írók, ne írassunk a Nyugatba, csak azért, mert Ignótusék zsidók?”⁴²

Cholnoky egyetlen közírói megnyilvánulása volt ez a röpirat, voltaképpen természetes egy lehetetlen pillanatban annak részéről, akinek igazságérzete és sokat emlegetett nobilis gondolkozása, életvitelének született nagyvonalúságából, bizonyos periódusokban eleganciáról is beszélhetünk, következik. Ha egzisztenciája érdeke van előtte, akkor egy szót sem szól, s nem publikál röpiratot, aki azelőtt ilyet sose tett. Akkor nem publikálja *Irodalom zsidó nélkül* című cikksorozatát sem. Ebben pórén áll az ítélet — Cholnokyé —, hogy a hivatalosság mindig rossz szemmel nézte a mozgékony, az újra mindig érzékeny kiadókat, lapokat, ahol tér nyílt a tehetségek számára, s ez a hivatalosság csupán a középszer, a nívótlanság magasra emelt ideológiáját tudta képviselni. A tízes évek szellemi mozgalmait mindent befogadtak, ami a művészetek, irodalom, filozófia, sőt az egyházi gondolkodás teréin megjelenő világgép-nyitogató gondolat volt a világban. A húszas évek kezdetén viszont szélre sodortak minden olyan egyéni kezdeményt, ami ezt az előzményt folytathatta volna. A nacionalista — bűnbakot kereső — ideológia vezető képviselői perifériára hajtották a független gondolkodókat. Cholnoky a kurzus szellemi alacsonyága körén nem találta a helyét, hiszen iszonyodott minden hierarchiától, „kisszerű bizonyosságtól”, ami a szellemi életben kizárólagosságot követelt magának.

41. *Katolikus Szemle*, 1920. XXXIV. k. 1. füz.

42. Cholnoky László: *Irodalom — zsidó nélkül*. = *Múlt és Jövő* 1920. jan. 16.

Öt szerződése maradt fenn az Athenaeummal, melyeket még 1920 előtt kötött.⁴³ A *Piroska* megjelent 1919-ben. Volt szerződése a *Tamás*-ra, de ez a mű önállóan már nem jelent meg. *Látomás* című kötetszerződését sem realizálta, ahogy a *Fehér tubarózsa* című novelláskötet is megállt a szerződésnél.

Utolsó szerződése 1922-ből való, a *Matild* című regényre szól. Mint a *Fehér tubarózsa*, a *Matild* sem jelent meg. Megjelent viszont 1921-ben a *Pillangók*, ez a hosszú elbeszélés, meg a *Régi ismerős* című regénye, s 1922-ben az *Ingovány*, amely azonban nem más, mint a *Piroska* rövidített változata. A szerződések ténye és a kötetek meg nem jelenése feltételezhetően arra vallanak együtt, hogy előlegek reményében kötött szerződéseit egyszerűen nem volt képes teljesíteni. Az előlegekkel Cholnoky újabb és újabb időt nyert, sőt, egy-egy szerződésből kapott előlege reményt nyújtott neki, hogy majd teljesíti kötelezettségeit. Élt is egy-egy szerződés előlegéből valami ideig, de a kiadók rájöhettek arra is, hogy a szerződést teljesítő, fölajánlott munkái immár ismert művek tautológiái, s a fölkinált kéziratokat nem adták ki. Állandó, szerződéses kapcsolata utóbb már egy lappal sincsen. Sokat publikál ugyan még az *Érdekes Újságban*, a *Múlt és Jövőben*, szinte állandó tárcaírója az 1919-ben indult *Detektívnek* és utódjának, a *Detektív Szemlének*. E lapokat az Államrendőrségi Nyomozótisztviselők Országos Egyesülete adta ki. Rendőrségi híreket, nyomozási érdekességeket, de mellettük színes tárcákat, színházi kritikákat és novellákat is közöltek e lapok. Írások vannak a *Detektív Szemlében* Móricztól, Kosztolányitól, Szini Gyulától, Tábori Kornél pedig szerkesztőként is szereplője a lapnak.

Cholnoky a *Múlt és Jövőbe* novellákat és tárcákat ad. De milyeneket? — Régi novellái történéseit helyezi át zsidó környezetbe (*Nyírfalevél*), s igen gyakori, hogy J. Ch. Adelung: *Die Geschichte der menschlichen Narrheit* című, 1768-ban megjelent könyvének hátborzongató középkori történeteit kerekíti tárcákká. Ez már nyilvánvalóan utal invenciója elapadására. Ez idő tájt föllelhető közlései közt alig találni már eredeti novellát.

Kodolányi fest találó képet ez időbeli alakjáról visszaemlékezéseiben: „Mint táltos paripa vágtatott egész nap, éveken át kis pénzek után, fehér fejével, sovány ábrázatával, és a maró gúny ostorával hajszolta önmagát tovább és tovább...⁴⁴

Maga Cholnoky is hasonlóképp látná magát, ha kívülről szemlélhetné ekkori lótás-futását. De önarckép helyett összeállítja „irodalmi naplóját”, s e jegyzék — mert az! — 1915 és 1925 közti publikációinak megjelenési helyét rögzíti; és azt jegyzi föl, hogy mit küldött még be, ami aztán nem jelent meg, és azt is, ha valamit sikerült kétszer is a szerkesztőségek nyakába varrni. A napló 871 tételben sorolja föl a szerkesztőségekhez benyújtott novellákat, tárcákat, meséket. A 871 tétel nem jelenti a vállalkozás végét. A füzet folytatása elveszett, nincs a hagyatékban, az is lehet, hogy abba-

43. OSZK, Kézirattár, Fond 3. Cholnoky László szerződésai az Athenaeummal.

44. Kodolányi János: *Visszapillantó tükör*. Bp., 1968. 113. l.

hagyta, már arra sem maradt ereje szegénynek, hogy munkássága e kettős könyvelését folytassa.⁴⁵

Hivatalnokai aggályoskodással jegyezte a füzetbe a szerkesztőségnek adott mű címét, a műfajt, a leadás napját. Ezt lila tintával csinálta. Piros tintával írta be viszont a megjelenés helyét és idejét, időnként a kapott honorárium összegét is. Számvetése csalásait, önplagizálását is rögzíti. Azt is följegyezte, hogy bátyjának, Viktornak egyik novelláját „pimaszul” megrövidítette, s beadta a *Reménynek*... *Bertalis Ambrus hazatér* című novellájával kapcsolatosan megjegyzi: „Mivel én ilyen buta, népies történetet képtelen vagyok elkövetni, ezt egyszerűen kimásoltam Ferenci Kálmán egyik kötetéből. Eredetileg az volt a címe: A lélek visszajár. Beadtam az Igazságnak.” A kiadókkal szemben elkövetett kényszeredett csalásait is följegyezi, s föl a következményt, mint a *Látomás* című elbeszélésgyűjtemény megjelenésének történetét is. „A kézírással csaltam: hogy az ívszám kilegyen, belesikkasztottam régi lapokat a *Prikk mennyei útjából*. A korrektúrát elküldték, de azt én nem csináltam meg. Közben megfélekedtek a dolgról és így ez a kötet az Athenaeum kiadásában soha megjelenni nem fog.” Egy másik érdekes jegyzete: „Szeptember. Regény. Beadtam a Magyarorságnak május 28-án”. 1921-et írnak! „Megjelent a szeptember 14—19. számokban. Botrány történt vele, mert körülbelül a felénél rájöttek, hogy ugyanaz, mint az Oberon és Titánia, és ettől fogva újonnan kellett írnom.”

Annyira megbízhatatlan lett volna? — a plágium és önplágium túlzásából vajon következtethetünk lelki pusztulására? Alkoholizmusba süllyedt élete sokat megmagyaráz életének napi fordulataiból, de a plágiumnak — kiváltképp, ahogy azt akkoriban értették — sokkal bonyolultabb magyarázata van. Cholnoky Viktorral — íróbátyjával — például szinte azonosította magát, ahogy a korai Nyugatbeli találmánya mutatja. Számára Viktor életműve tulajdonát képező forrás, saját nyersanyag volt, amit tovább formálhat, ha szükségét érzi. Fenyő Miksa írja: „Viktorra, a bátyjára igen

45. OSZK, Kézirattár, Fond 192/9 I—II. — Az irodalmi naplóból és sajtóbibliográfiákból 89 olyan újság és folyóirat címe gyűlt össze, amelyekben Cholnoky László írásai megjelentek: *Adler Képes Családi Lapja, Alkotmány, Általános Tudósító, Automobil, Borsszem Jankó, Brassói Lapok, Budapest, Budapesti Hírlap, Budapesti Napló, Clevelandi Szabadság, A Család, Déli Hírlap, A Detektív, Detektív Szemle, Divat Szalon, Dunántúli Kultúra, Egyenlőség, Egyetértés, Élet, Ellenzék, Érdekes Újság, Az Est, Esti Élet, Fidibusz, Független Magyarország, Függetlenség, Grimasz, Gyermek Hírlap, Harcos, Határőr, Hazánk, A Hét, Hétfői Napló, Heti Újság, Ifjúsági Lapok, Igazság, Jó Pajtás, Kék madár, Képes Krónika, Képes Moziműsor, Képes Újság, A Kor, Magyar Állam, Magyar Figaró, Magyar Géniusz, Magyar Helikon, Magyar Irredenta, Magyar Nemzet, Magyar Szemle, Magyar Úriasszonyok lapja, Magyarország, Magyarság, Múlt és Jövő, Munkatárs, A Nép, Nemzeti Újság, Nyugat, Az Ország, Ország-Világ, Panoráma, Pesti Élet, Pesti Hetinapló, Pesti Hírlap Vasárnapja, Pesti Napló, A Polgár, Pozsonyi Híradó, Prágai Magyar Hírlap, A Reggel, Remény, A Rend, Rendkívüli Újság, Szalon Újság, Szamar, Székely Újság, Szózat, Társaság, Temesvári Hírlap, Tolnai Világlapja, Tőzsdei Kurír, Új Otthon, Új Nemzedék, Az Újság, Vasárnapi Újság, Veszprémmegyei Újság, Világ.* — E nagyszámú újság sok publikációra utal, de a sok nagy része többedközlés. Az 1915 és 1925 közti publikációkat megvizsgáltuk, s arra derült fény, hogy általában háromszor jelentek meg Cholnoky cikkei változtatás nélkül. Nem számoltuk természetesen a tematikus azonosságokat mutató, de az újrafarmálás nyomait hordozó írásokkal a statisztikai összevetésben.

büszke volt. Imponált neki írásainak sokfélesége, a világirodalom, de éppúgy a világpolitika dolgaiban jártassága. Ömaga nem volt ezekben verzátus ember, beérte a tudattal, hogy bátyja az.”⁴⁶ Cholnoky Viktor valóban verzátus ember volt még a tudományokban is. A kilencszázas évek elején *A Hét* krónikása a legújabb tudományos eredmények vonatkozásában. Könnyeden cseveg új rovatában új filozófiai irányzatokról. E krónikák olvasati nyomai fölfedezhetők László novelláiban és tárcáiban. Úgy használja forrásnak Viktor krónikáit, mint más művelődéstörténeti munkák anyagát is. A feldolgozás módjában találja meg saját eredetisége kifejezési lehetőségét.

Ez idő tájt a plágium-probléma amúgyis sajtóvita tárgya, s nyilvánvalóan azért, mert a plágium értelmezésében is megütközik az új a régivel. Ambrus Zoltánt is megvádolták ekkoriban avval, hogy bizonyos francia írótól gátlátalanul vesz kölcsön. Nincs plágium, replikázott a vádaskodásra Ambrus, mert az anyagot a kompozíció alakítja, s ez más hangsúlyt, jelentést alkot az eredeti anyaghoz képest.⁴⁷ Mindegy az anyag, a szerkezet a fontos. Cholnoky László nem csinált elméletet plagizálása, önplagizálása dolgában, de annál inkább gyakorolta az egyiket is, a másikat is. Mások művét mindig szabad prédának tekintette, mert ahogy a magához vett idegen anyagot átformálta, avval teljesen sajátjává hasonította. A kifejezés a kompozíció volt, s az anyag lehetett eredeti vagy a másé, még nem volt saját karaktere, csak ha megszerkesztette.

Nemcsak a másét, a magáét is folyton újra használta Cholnoky László. Saját műveinek, mint ezt könyvelői gonddal rögzítette, önplagizálásból eredt változatait aggálytalanul adogatta a kiadóknak, szerkesztőknek oda, s végül már avval a gyerekes ravaszsággal, hátha sikerül túljárni az eszükön. Eredetileg azonban semmi ravaszság nem vezette benne, hogy egy-egy témáját újra meg újra fölhasználja. Ez volt ugyanis alkotásmódjának természetete.

Neki ugyanis egyetlen írói alapélménye volt, a „lekopott dzsentrí” (az ő kifejezése!) hányódása a világban; ennek az odisszeának az állomásait, élményeit, a lefelé zuhanás gyötrelmeit írta sok-sok változatban. Más élmények vagy műveltségi ösztönzések ehhez az alapélményhez képest keveset számítottak, ezek is annak motívumai voltak. A *lezuhanás* kifejezése ismétlődött, s már nem az volt a fontos, hogy a dzsentrí zuhan, hanem az, hogy milyen érzés zuhanni. Az élmény csak anyag volt egy metafizikai létezésállapot kifejezésére. Mit számít, hogy ismétlődik a motiváció anyaga, ha mindig ugyanazt a hangulatot kényszerült Cholnoky László kifejezni!

Később azután — a húszas években — ebből az önszuggesztíóból terebélyesedett csalássá az önplagizáció. Egzisztenciális gondok szorították rá, hogy eredeti írói módszerét pénzszerzési akcióra meztelenítse. Ismételten eladja munkáit, s abban reménykedik, a szerkesztők nem emlékeznek, hogy a benyújtott írás már másodközlés lehetne csak. Aztán újra meg újra földolgozza egyes kedvelt témáit, s nem ez a baj, hanem inkább az, hogy immár nem találja — elfáradt hozzá! — a téma más és más lehetőségeit.

46. Fenyő Miksa: *Följegyzések és levelek Nyugatról*. Bp., 1975. 222–223. l.

47. *A magyar irodalom története 1849–1905*. = Diószegi András: *Ambrus Zoltán*. 857–871. Bp., 1965.

Írói hanyatlását nem abban kell látnunk, hogy témái ismétlődnek, hiszen mindig ismétlődnek, hanem abban, hogy az újra elővett téma kidolgozása már sokkal fáradságosabb kompozíciós vonásokat mutat, mint előbb.

Nevezetes naplója csak 1915-től veszi számba publikációit, de tudjuk, hogy legelsőknek föllelt közlése 1901-ből való. E korábbi másfél évtizedre nézve saját gyűjtőmunkánkra vagyunk utalva... Ebben a periódusban — említettük már — tizenhat újság, illetve folyóirat alkalmi tárca- és novella-írója volt. Sose tudott egyetlen laphoz úgy odakötődni, mint kötődött Viktor a *Pesti Napló*hoz. Nem igen tűrte a kötöttséget élete semmi vonatkozásában, tehát íróágában sem. Ezt a kötetlenség hozta magával, hogy élete a napi koronák majd pengők szeszélyének volt kiszolgáltatva. S ahogy haladt az idő, fáradt a szertelen, nőtt a pénz összeszedésének mindennapi gondja. Mikor 1925-ben a naplóját készíti, már nem is képes másra gondolni, csak a pénzre. Arra, hogyan szedi össze a holnapra valót.

1926-ban még megjelenik a *Kisértetek* című regénye, amely három korábbi művének sikeresen összedolgozott egyesítése. „Régi novelláimat mérem ki olcsó pénzen” — írja, s már alig-alig publikál. 1927-ben ugyan ő szerkeszti a *Detektív Szemlét*, a folyóirat azonban már korábban is pénzügyi nehézségekkel küzdött, s hogy Cholnoky lett a szerkesztője, alig két hónap múlik el, s a lap anyagi lehetőségek hiányában meg is szűnik. Nyilván, ezért lehetett a haldokló lap szerkesztője Cholnoky László, akinek viszont ez a lehalló lap volt az utolsó anyagi támasza.

Ettől fogva baráti kölcsönökből, személyes támogatásból él. Rendszeres, bár csekély támogatást kap Schöpflintől, Kárpáthy Auréltól, a régi baráttól, Fenyő Miksáéktól. Visszaemlékezések tudósítanak e tényekről. S már ott tart Cholnoky, hogy mániája a kölcsönkérés. Megírta ezt a lélektani állapotot korábban novelláiban elégszer. Előbb csak végszükségben fordult segítségért, akkor is közeli emberhez, baráthoz, aztán megszokta, s oly gátlástalan lett, hogy inkább az érezhette magát kényelmetlenül, akihez pénzkölcsönért fordult. Fenyő Miksa így emlékezik erre a már erkölcsileg is hanyatló emberre: „Megrázó ember volt. És nemcsak bennem élt ez az érzés, mindenki- ben, aki sorsának közelébe került. Az egész ember — beszéd, melyen érezni lehetett, hogy készült rá s kerekdedségében mégis szakadozott — bizonytalan volt.” Így köszöntött be az egyik alkalommal Fenyőhöz: „Búcsúzni jöttem igazgató úrtól! — Miért, mi történt? — kérdeztem nem éppen barátságosan. Mire ő: — Azt gondoltam feljövök igazgató úrhoz, kérek kölcsön húsz forintot, s addig többet nem is jövök fel, amíg ezt meg nem adom. Minthogy erre semmi valószínűség nincs, mindjárt búcsút is veszek.”⁴⁸

Soha el nem intézhető gondoljai kifárasztották. Csekély toleranciáját végképp próbára tette végül a sorozatos lakbérfizettség elmulasztása miatt a kilakoltatás egyre fenyegetőbbben közeledő réme. Megalázkodó vesszőfutásba kezdett 250 pengőért — ennyi volt a lakbérhátraléka —, de egy ilyen összeg megszerzése, kölcsönkérése végleg kimerítette.

Kárpáthy Aurélhoz pár nappal halála előtt írott levelét már idéztük. A reggeli ébredés után nyomban körülveszik az elemi életgondok; gázcím-lák kifizetetlen, hitelek a környék — a Ráday utcában lakott családjával —

48. Fenyő Miksa, I. m.

valamennyi üzletében, meghaladva rég fizetőképességét; felesége már ki se mozdulhat otthonról, mert lyukas a cipője. Ez a levél is merő magyarázkodás. Hazugságban könnyen keveredik az ilyen nyomorúságban az ember. Nem írja, de az is nyilvánvaló, hogy milyen határozatlan a mindennapok ezer apró és sürgető dolgában. Az alkoholista döntésképtelensége gyakran volt témája novelláinak. A Kárpáthyhoz írott levél is leírja ezt a pszichológiai mechanizmust, s azt is, hogy a végezetlen maradt ügyek hogy hullanak vissza árva fejére.

Utolsó napjairól az öngyilkosságot szenzációként tálaló újságcikkek tudósítanak. Már pénteken eltávozott otthonról, fiának és feleségének annyit mondva: „Tudjátok, hogy szerettek benneteket.” Az Otthon Körben látták aztán leveleket írni. E levelek — már ahogy utóbb töredékesen ismertté vált némelyikük tartalma — végső kétségbeesettségéről tanúskodnak, ultima raciónak állítva öngyilkosságát. Reménykedik, hogy távozása megdöbentí a világot, s baráti körét arra ösztönzi, hogy segítsenek hátrahagyott fián és feleségén. Bizakodik benne, hogy korábbi segítőkészei nem hagyják cserben szeretteit.

„Úgy gondolom — mondja az egyik búcsúlevél —, inkább úgy érzem, hogy tegnap még volt valami reményem a dolgok elintézésére, ma már azonban teljesen bizonyos vagyok a dolgaim felől, valami olyan csodálatos nyugalom száll meg, amelyhez hasonlót már vagy húsz éve nem éreztem. Kedves jó Doktor úr, annyi szeretettel, vágyódással indulok neki az elpusztulásnak, mint valami vén csavargó a meleg ágynak, ahonnét nem rángatja ki többé senki.” A címzett, a „kedves doktor úr” Miklós Andor, *Az Est lapok* igazgatója. A levél pénteken íródott, de Cholnoky csak szombaton adta föl, és vasárnap hajnalban, 1929. április 21-én ugrott a Dunába az összekötő Vasúti Hídról. Tettét a partőrök jelentették a hatóságnak. Szombati napjáról, a vasárnapra virradó éjszakájáról — hosszú belső tusakodásáról — semmi emlék nem maradt, azt már nem osztotta meg senkivel; magányosan készült a halálra, a készülődésnek nem volt már tanúja.

Viktor bátyjáról szólva írta egykor: „az alkotás igazi nagy érzései, hangulatai csak lazán, csak oly vékony szálakkal vannak hozzáfércelve valami pontosan a nevéen nevezhető tényhez, eseményhez, hogy a szálakat alkotó maga sem látja, csak lelkének legfinomabb csápjaival sejtí.”⁴⁹ A *Bertalan éjszakájában*, a *Prikk mennyei útjában* a hőst feloldó megpihenés, a boldogság átélhetése a halálban adatik meg. Cholnoky, mint regényekbe írt metamorfózisai, halálában lelhetette meg nyugalalmát.

49. Cholnoky László: *Cholnoky Viktor = Nyugat 1917.*

LÁSZLÓ CHOLNOKY'S LAUFBAHN

1879—1929

E. NEMESKÉRI

László Cholnoky's Wirken begann um die Jahrhundertwende. Am Anfang war er Staatsbahnbeamter, dann wechselte er seinen Beruf und versuchte als Journalist seinen Unterhalt zu bestreiten. In den ersten zehn Jahren seiner Tätigkeit veröffentlichte er seine Feuilletons und Novellen in 15 Presseorganen, von denen die bedeutendsten der „Magyar G é n i u s z“ (= Ungarischer Genius), „Nyugat“ (= Westen), „Az Újság“ (= Die Zeitung) usw. waren. Seine ersten schriftstellerischen Erfolge erreichte er mit seinen längeren Erzählungen „Bertalan éjszakája“ (= Bartholomäusnacht) und „Prikk menyeyi útja“ (= Der Weg von Prikk in den Himmel), die in der Zeitschrift „Nyugat“ erschienen sind. Sein erster Band mit dem Titel „Bertalan éjszakája“ erschien von Aladár Schöpflin, dem Kritiker der Zeitschrift „Nyugat“ begrüßt im Jahre 1918. 1919 veröffentlichte er seinen Roman Piroška, dann im Jahre 1921 den nächsten mit dem Titel „Régi ismerős“ (= Alter Bekannte). Sie erhalten reichlich selbstbiographische Motive, und sein Tagebuch bezeugt, dass er selbst der Held beider Romane ist. Das empfindliche Nervensystem von Cholnoky, auch durch den Alkohol angegriffen, wurde von den Ernährungssorgen aufgerieben, auch seine schriftstellerische Invention versiegte bis zur Mitte der zwanziger Jahren. 1925 stellte er die Liste seiner Publikationen zusammen, welche bezeugt, dass er für 89 verschiedene Presseorgane arbeitete. Dieses literarische Tagebuch enthüllt mit einer peinlichen Aufrichtigkeit seine Selbstplagisierung. Diese Selbstplagisierung ist von zwei verschiedenen Arten. In seiner frühen Periode bedeutet sie eine schriftstellerische Methode, wobei die verschiedene Möglichkeiten desselben Themas entfaltet werden, später wird sie zum existentiellen Zwang.

Im Frühjahr 1929 flüchtet der Schriftsteller vor seinen unerträglichen Sorgen in den Selbstmord.

Aus seinem in der Handschriftenabteilung der Széchényi Nationalbibliothek aufbewahrten Nachlass, aus den Briefen, aus seinem fragmentarischen Tagebuch und der selbstbiographischen Zügen seiner Werke konnte eine eingehendere Biographie — als sie bisher bekannt war — des von so tragischen Schicksal belasteten Schriftstellers rekonstruiert werden.